

TERESA GUMUŁA
Uniwersytet Jana Kochanowskiego
w Kielcach

**PROFESOR MARIAN WALCZAK
– REDAKTOR NACZELNY „PRZEGLĄDU
HISTORYCZNO-OŚWIATOWEGO” W LATACH 1988–2016**

Profesor Marian Walczak to wybitny uczyony, pedagog, z pasji i zamiłowania historyk, Prezes Zarządu Głównego Związku Nauczycielstwa Polskiego w latach 1964–1972, dyrektor generalny Polskiej Akademii Nauk w latach 1972–1984, od 1981 r. sekretarz generalny Polskiego Towarzystwa Pedagogicznego, autorytet.

Profesor M. Walczak jest znakomitym badaczem dziejów oświaty okresu wojny i okupacji hitlerowskiej oraz sowieckiej, znawcą dramatycznych losów pracowników nauki i oświaty w okresie II wojny światowej, martyrologii nauczycieli i naukowców, a także dziejów oświaty polskiej tuż po zakończeniu działań wojennych, czyli okresu 1944–1956. Jest Autorem i współautorem szeregu książek i artykułów, redaktorem i współredaktorem prac zbiorowych, czasopism pedagogicznych, inicjatorem, koordynatorem, wydawcą, menedżerem. Długo jeszcze można wymieniać...

Marian Walczak urodził się w 1923 r. w wielkopolskim Bniewie (obecnie gmina Ostrów Wielkopolski). W okresie II wojny światowej pracował jako robotnik drogowy, a w rodzinnej miejscowości także jako nauczyciel tajnego nauczania na szczeblu szkoły powszechnej. W latach 1941–1945 był szeregowym żołnierzem ZWZ-AK, gdzie pełnił rolę łącznika dowódcy sekcji oraz obwodu¹.

Niniejszy artykuł stanowi skromny zarys biograficzny przygotowany z okazji Jubileuszu nie tylko czasopisma „Przegląd Historyczno Oświatowy”, ale przede wszystkim ponad siedemdziesięcioletniego okresu aktywności zawodowej profesora, z myślą o opracowaniu w niedalekiej przyszłości pełnej biografii naukowej

¹ S. Mauersberg, *Profesor Marian Walczak. W 75 rocznicę urodzin*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” [dalej: „PHO”] 1998, nr 3–4, s. 145.

oraz edukacyjnej profesora Mariana Walczaka. Powstał w celu przypomnienia i upamiętnienia okresu 1988–2016, czyli kolejnego etapu trzydziestolecia pracy naukowo-badawczej i redakcyjnej, w tym pracy na stanowisku redaktora naczelnego „Przeglądu Historyczno-Oświatowego”².

W pierwszych miesiącach po zakończeniu II wojny światowej Marian Walczak był zatrudniony jako niewykwalifikowany nauczyciel szkoły powszechnej w Gorzycach Wielkich, a w 1946 r. przeszedł do Poznania, podejmując pracę jako nauczyciel szkoły zawodowej. Po złożeniu egzaminu dojrzałości ukończył studia pedagogiczne w Wyższej Szkole Ekonomicznej w Poznaniu. Pracował jako nauczyciel szkolnictwa zawodowego, zdobywając kwalifikacje nauczyciela szkół zawodowych wszystkich stopni. W Poznaniu po skończeniu studiów pracował w Państwowym Zakładzie Kształcenia Administracyjno-Handlowego, w 1951 r. powołano go na stanowisko wizytatora szkół, a w 1952 r. na stanowisko dyrektora Technikum Ekonomicznego (dziś Zespół Szkół Ekonomicznych)³. Był aktywnym działaczem ruchu samorządowego, członkiem Związku Nauczycielstwa Polskiego Okręgu Poznańskiego, a następnie jego prezesem w latach 1959–1964⁴. W 1964 r. został powołany na stanowisko Prezesa Zarządu Głównego Związku Nauczycielstwa Polskiego i przeniósł się do Warszawy, gdzie oprócz stanowiska prezesa ZG ZNP (w latach 1964–1972) pełnił wiele ważnych i zaszczytnych funkcji, między innymi w latach 1965–1972 był posłem na sejm PRL IV i V kadencji, członkiem Polskiej Akademii Nauk oraz dyrektorem generalnym PAN w latach 1972–1984.

Wacław Wojtyński, członek rady redakcyjnej „Przeglądu Historyczno-Oświatowego”, tak wspominał tamte czasy: *Oto w Zarządzie Głównym ZNP pojawili się w tamtych dwu dekadach energiczni działacze z Poznania, prezesi tamtego okręgu, żarliwi admiratorzy tajnego nauczania: w 1964 r. Marian Walczak, a po nim w 1972 r. – Bolesław Grześ. Nie byli oni nowicjuszami lecz ludźmi już dobrze zorientowanymi zarówno w robocie organizacyjnej, jak i w pracy publicystycznej, przy tym historykami z wykształcenia i profesji. Marian Walczak zajmował się autorsko wielkopolską konspiracją oświatową, eksterminacją nauczycieli i konspiracyjną działalnością kulturalną. W jednej z jego ówczesnych prac znalazły się 902 noty biograficzne nauczycieli, którzy zginęli w czasie wojny i okupacji*⁵.

Mianowanie Mariana Walczaka – nauczyciela szkolnictwa zawodowego prezesem Związku Nauczycielstwa Polskiego obudziło w środowisku pedago-

² Informacje biograficzne pochodzą m.in. z Wikipedii (dostęp 18.09.2017 r.); z portalu *nauka-polska.pl* (dostęp: 22.09.2017 r.); strony *www.znp.edu.pl* (dostęp: 12.09.2017 r.); artykułu B. Grzesia, *Sylwetki Oświatowców: Marian Walczak*, „Edukacja Ustawiczna Dorosłych” 2005, nr 3, s. 113–116; artykułu S. Mauersberga, *Profesor Marian...*

³ Internet, (dostęp: 12.10.2017 r.), dostępny: *www.znp.edu.pl/element/185/Marian_Walczak*

⁴ *Jak magnes*. Z Marianem Walczakiem rozmawia Witold Solański, „Głos Nauczycielski” 2015, nr 9, s. 7.

⁵ W. Wojtyński, *Nauczycielski czyn edukacyjny lat wojny i okupacji*, „PHO” 1998, nr 3–4, s. 246. Wacław Wojtyński (1911–2003) był wybitnym pedagogiem, nauczycielem, działaczem ZNP.

gicznym nadzieję na wzrost zainteresowania związkowców sprawami szkolnictwa zawodowego, poprawę jego poziomu merytorycznego i organizacyjnego, a przede wszystkim zajęcie się zagadnieniami doskonalenia, dokształcania oraz nowoczesnego kształcenia nauczycieli szkolnictwa zawodowego. Uruchomiono wtedy serię wydawniczą „Biblioteka Kształcenia Zawodowego” (BKZ), nad wydawaniem której czuwał Komitet Biblioteki pod przewodnictwem Prezesa ZNP⁶. W tej znakomitej, jak się już wkrótce okazało, serii wyodrębniono pięć nurtów przewodnich, a całość wydawnictwa składała się z dziewięćdziesięciu tomów, które publikowano systematycznie w latach 1966–1989⁷. Wydawcą serii był bardzo przychylny tej inicjatywie dyrektor Państwowych Wydawnictw Szkolnictwa Zawodowego (późniejszych Wydawnictw Szkolnych i Pedagogicznych) Jerzy Łoziński. W ten sposób zapoczątkowano i zrealizowano najważniejszą dla rozwoju teorii kształcenia i szkolnictwa zawodowego w Polsce powojennej akcję wydawniczą. Należy podkreślić, że nie było wówczas literatury metodycznej dla nauczycieli szkół zawodowych, a na studiach i kursach zawodowych sięgano po podręczniki dla szkół podstawowych i średnich ogólnokształcących, których wartość odbiegała od problemów i potrzeb kształcenia *stricte* zawodowego⁸.

Po wielu latach profesor Tadeusz W. Nowacki, wspominając współpracę z M. Walczakiem, podkreślał znaczenie tego przedsięwzięcia i rolę, jaką w jego realizacji odegrał profesor: *Zebrania komitetu wydawniczego odbywały się mniej więcej co pół roku w salce prezydialnej, [...] przewodniczył im osobiście Marian Walczak. [...] przewodniczył zebraniu uważnie i według swoich własnych reguł, zawsze bez pośpiechu, w zamian za to dokładnie zaznajamiając się z recenzjami i opiniami członków komitetu. [...]*.

Marian Walczak słuchał uważnie i podsumowywał dyskusje w sposób bardzo wyważony, nie opuszczając żadnej istotnej uwagi i formułując końcowy wniosek o druku lub rezygnacji...⁹

Profesor Marian Walczak dbał o to, aby w ramach „Biblioteki Kształcenia Zawodowego” ukazywały się głównie prace nauczycieli praktyków, co otworzyło nowe tereny „poszukiwań pedagogicznych” w zakładach pracy, zrodziło nowe

⁶ *Biblioteka Kształcenia Zawodowego: analityczny przegląd wydawnictw 1966–1978*, oprac. M. Tuszyński, Warszawa 1979.

⁷ *Biblioteka Kształcenia Zawodowego*, pod red. Tadeusza Nowackiego. Komitet Biblioteki: Marian Walczak – przewodniczący, Tadeusz Nowacki [i in.]. T. 1–90. Warszawa, PWSZ, 1966–1989. Seria I – *Problemy organizacji kształcenia zawodowego*. Seria II – *Treść i metody kształcenia zawodowego*. Seria III – *Struktura i funkcjonowanie szkoły zawodowej*. Seria IV – *Teoretyczne podstawy kształcenia zawodowego*. Seria V – *Kształcenie zawodowe zagranicą*. Podaję za: *Jubileusz 95 lat życia Tadeusza W. Nowackiego*, red. naukowa B. Baraniak, Warszawa – Radom 2008, s. 266.

⁸ T. W. Nowacki, *Przewodniczący Komitetu Biblioteki Kształcenia Zawodowego*, „PHO” 1998, nr 3–4, s. 151–159.

⁹ Tamże, s. 153. Jak stwierdził T. W. Nowacki, okazało się, że w szkołach zawodowych pracowało wielu znakomitych metodyków, niestety lekceważonych przez teoretyków pedagogiki zawodowej. W serii „BKZ” opublikowano ok. 40 metodyk, a niektóre miały po 2–3 wydania. Tadeusz W. Nowacki (1913–2011), twórca pedagogiki pracy, historyk kształcenia i wychowania zawodowego, autor kilkuset artykułów i rozpraw naukowych.

elementy teorii kształcenia zawodowego, przyniosło nowoczesne spojrzenie na pedagogikę dorosłych. Cała seria wydawnicza to ogromny wysiłek wielu ludzi, który miał wyjątkowe znaczenie dla zbudowania podstaw teoretyczno-metodyczno-pedagogicznych współczesnego kształcenia zawodowego¹⁰.

W latach siedemdziesiątych oraz osiemdziesiątych dwudziestego wieku profesor Marian Walczak pracował bardzo intensywnie, co zaowocowało awansami naukowymi oraz szeregiem cennych publikacji¹¹. Stopnie oraz tytuły naukowe uzyskał w Poznaniu: doktora nauk humanistycznych na Uniwersytecie Adama Mickiewicza w 1970 r. na podstawie rozprawy *Wielkopolska konspiracja oświatowa* i habilitację w zakresie pedagogiki (także na UAM) w 1978 r. na podstawie rozprawy *Szkolnictwo wyższe i nauka polska w latach wojny i okupacji*. W 1981 r. na spotkaniu założycielskim Polskiego Towarzystwa Pedagogicznego M. Walczak został wybrany Sekretarzem Generalnym PTP i piastuje tę godność do dziś jako honorowy członek towarzystwa¹².

W dniu 30.03.1989 r. w Polskiej Akademii Nauk Marian Walczak otrzymał tytuł naukowy profesora nauk humanistycznych.

Jako Prezes ZNP profesor M. Walczak nadzorował i rozwijał związkową działalność wydawniczą, szczególnie w dziedzinie czasopiśmiennictwa oświatowego, wspierając ukazujące się od lat tytuły, takie jak: „Głos Nauczycielski”, „Ruch Pedagogiczny”, „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, promując nowe, takie jak np. „Forum Oświatowe”, „Nauczyciel i Wychowanie” czy „Psychologia Wychowawcza”, której był redaktorem naczelnym¹³. W 1988 r. po śmierci profesora Ryszarda Wroczyńskiego (1909–1987) profesor Walczak objął stanowisko redaktora naczelnego „Przeglądu Historyczno-Oświatowego”¹⁴. Z „PHO” był

¹⁰ Tamże, s. 151 i nast.

¹¹ Pierwsze prace opublikowane przez M. Walczaka to: *ZNP wczoraj i dziś*, Warszawa 1968; *Tajne nauczanie w Wielkopolsce w okresie okupacji hitlerowskiej*, Poznań 1968; *Tajne nauczanie w Wielkopolsce w czasie II wojny światowej*, „PHO” 1970, nr 3; *Konspiracyjna działalność kulturalno-artystyczna w Wielkopolsce w latach 1939–1945*, „Nauczyciel i Wychowanie” 1970 nr 2; *Tajne nauczanie w Wielkopolsce (1939–1945)* „Rozprawy z Dziejów Oświaty” t. XIV, 1971, s. 77–176; *Wielkopolska konspiracja oświatowa*, Poznań 1972; *Szkolnictwo polskie pod okupacją hitlerowską w Wielkopolsce* (współautor E. Serwański), „PHO” 1972, nr 2; *Nauczyciele wielkopolscy w latach wojny i okupacji: 1939–1945*, Poznań 1974. W ostatniej z wymienionych prac Autor zamieścił 902 noty biograficzne ofiar wojny i okupacji, fotokopie dokumentów i fotografie. W 1971 r. Komisja Historyczna ZG ZNP wystąpiła z ankietą *Szkolnictwo polskie jawne i tajne w okresie wojny i okupacji*, uzupełniającą w stosunku do ankiety z 1946 r. Uzyskano około 14 tysięcy wypowiedzi, które są jak ocenił M. Walczak: *najbogatszym źródłem wiedzy o rozmiarach tajnego i jawnego nauczania na poziomie szkoły powszechnej, średnie ogólnokształcącej i zawodowej oraz o losach szkół i nauczycieli w okresie okupacji hitlerowskiej*. Podaje za: M. Walczak, *Działalność oświatowa i martyrologia nauczycielstwa polskiego 1939–1945*, Warszawa 1987, s. 9.

¹² Tytuł Honorowego członka Polskiego Towarzystwa Pedagogicznego został nadany Profesorowi uchwałą z dnia 11 maja 2016 r. por. Internet, (dostęp: 10.09.2017 r.), dostępny: www.ptp-pl.org

¹³ Por. T. Gumuła, *Aktywność wydawnicza Związku Nauczycielstwa Polskiego (1905–2015)*, „PHO” 2015, nr 3–4, s. 72–98.

¹⁴ Profesor Ryszard Wroczyński, redaktor naczelny „Przeglądu Historyczno-Oświatowego”, zmarł 23 sierpnia 1987 r. Profesor Marian Walczak był wtedy członkiem rady redakcyjnej „PHO”, do której należeli również: Henryk Barycz, Stanisław Brzozowski, Renata Dutkova, Franciszek Filipowicz, Józef Krasuski, Stanisław Michalski, Lech Mokrzecki, Karol Poznański, Ludwik Wiczorek, Kazimierz Wojciechowski, Waclaw

związany od dawna, bowiem w radzie redakcyjnej czasopisma zasiadał od 1965 r., czyli już od ósmego rocznika pisma¹⁵.

Rezultatem pracy naukowo-badawczej M. Walczaka stały się liczne artykuły, rozprawy oraz zwarte prace monograficzne. Przykładowo w latach 1982–1987 opublikował cykl artykułów w „Zeszytach Historycznych” („ZH”) „Głosu Nauczycielskiego”. Były to kolejno:

Tajna działalność oświatowa w okresie okupacji hitlerowskiej, „ZH” 1982, nr 12;

Szkolnictwo jawne w czasie okupacji: przełom lat 1939–1940, „ZH” 1986, nr 73;

Szkolnictwo jawne dla dzieci polskich w latach 1940–1945: problemy organizacyjne, „ZH” 1986, nr 78;

Jawne szkolnictwo dla dzieci polskich w okresie okupacji hitlerowskiej, „ZH” 1986, nr 80;

Nauczyciele i naukowcy w hitlerowskich obozach i więzieniach, cz. 1, „ZH” 1987, nr 83;

Nauczyciele i naukowcy w hitlerowskich obozach i więzieniach, cz. 2, „ZH” 1987, nr 84.

Wśród prac zwartych, których autorem był profesor Walczak, odnotujemy kolejne tytuły, takie jak: *Działalność oświatowa i martyrologia nauczycielstwa polskiego pod okupacją hitlerowską 1939–1945* (Wrocław 1987) oraz *Szkolnictwo zawodowe w Polsce w okresie okupacji hitlerowskiej* (Wrocław–Warszawa–Kraków 1993).

27 marca 1987 r. Marian Walczak został wybrany przewodniczącym rady redakcyjnej „Przełądu Historyczno-Oświatowego”. 1987 rok był kolejnym trudnym rokiem dla czasopisma – „PHO” ukazywał się z opóźnieniem, chociaż redakcja czyniła starania, by przywrócić regularność edycji. Wydawnictwo – wtedy była to Nasza Księgarnia – zapewniało, że stara się o pozyskanie nowej (nowoczesnej) drukarni, co wymaga zmiany dotychczasowego układu przypisów i drukowania ich na końcu każdego artykułu. Redakcja przepraszała za tę zmianę i zapewniała, że pismo będzie się ukazywać z większą regularnością¹⁶. Trudności

Wojtyński i Ryszard Wołoszyński. W redakcji zasiadali: Józef Miąso, Kamila Mrozowska, Tadeusz W. Nowacki, a sekretarzem redakcji była Wanda Wyrobkowska-Pawłowska. Na posiedzeniu rady redakcyjnej w dniu 27 marca 1987 r. Mariana Walczaka wybrano przewodniczącym Rady. Por. „PHO” 1987 nr 1, s. 362.

¹⁵ J. Marciniak, *Bibliografia zawartości dwudziestu roczników „Przełądu Historyczno-Oświatowego” (1947–1977)*, „PHO” 1978, nr 2.

¹⁶ Według relacji profesora R. Wroczyńskiego trudności miały też podłoże polityczne [...] *Dowiedziałem się, że Biuro Polityczne KC PZPR zleciło ocenę wszystkich wydawnictw, książek, i czasopism pod kątem ich „merytorycznej” wartości i przydatności społecznej. Jesteśmy więc wszyscy oceniani i ja sądzę, że przyczyny opóźnień leżą nie tylko [...] w brakach poligrafii i papieru, ale również w czynnikach ideologicznych*. Por. K. Mrozowska, *Ryszard Wroczyński jako redaktor „Przełądu Historyczno-Oświatowego” 1959–1987. Garść wspomnień*, w: *Pedagogika społeczna. Pytania o XXI wiek. Pamięci Profesora Ryszarda Wroczyńskiego*, red. A. Przeclawska, W. Theiss, Warszawa 1999.

finansowe sprawiły, że kwartalnik zaczął wychodzić w dwóch tomach rocznie numerowanych 1–2 oraz 3–4 o objętości od 10 do 15 arkuszy wydawniczych każdy, co stanowiło średnio rocznie około 250 stron druku.

Talent organizatorski i negocjacyjny profesora M. Walczaka i tym razem przyniósł świetne rezultaty, pismo otrzymało wsparcie finansowe Komitetu Badań Naukowych, wsparcie „duchowe” ZG ZNP, a zdarzyli się też znakomici sponsorzy, wśród nich w 1998 r. Wyższa Szkoła Humanistyczna w Pułtusk.

Mimo obiektywnych, głównie finansowych, trudności czasopismo, któremu w latach 1988–2016 przewodził profesor Walczak, miało bardzo wysoki poziom naukowy, o czym bez wątpienia świadczą zamieszczane na jego łamach artykuły, materiały i rozprawy. Miało także walory źródłoznawcze (publikowano w nim dokumenty, wspomnienia, pamiętniki, sylwetki nauczycieli) oraz informacyjne (bibliograficzne). Wśród autorów i czytelników cieszyło się zasłużoną popularnością. Jeszcze za czasów redakcji kierowanej przez R. Wroczyńskiego (w latach 1959–1987) ukazało się 112 zeszytów kwartalnika (oprócz tego cztery były gotowe do druku w 1987 r.), a swoje prace na jego łamach opublikowało około 700 autorów. Niektóre numery „Przeglądu Historyczno-Oświatowego” profilowano, poświęcając je wybranemu tematowi lub regionowi kraju. Jednak ukazującemu się od prawie pół wieku czasopismu wciąż towarzyszyły trudności – nie chciała „deficytowego” kwartalnika „Nasza Księgarnia”, również ZNP bez entuzjazmu podchodził do współpracy edytorskiej. Jednak i w tej kwestii udało się profesorowi M. Walczakowi – redaktorowi naczelnemu pisma uzyskać stabilizację. Od blisko dziesięciu lat (od 2008 r.) „PHO” jest wydawany przez Wydawnictwo Pedagogiczne ZNP w Kielcach.

Przywołajmy tu jeszcze jedną opinię profesora Tadeusza W. Nowackiego: *[...] tu Marian Walczak pokazał prawdziwie poznańską klasę, [...] pomogła mu jego poznańska konsekwencja, nieustępliwość i umiejętność rozmawiania z dygnitarzami, dysponującymi jakimiś zasobami finansowymi. [...] Mimo wszystkich przeszkód „Przegląd” [...] ciągle wychodzi, dając świadectwo siły charakteru swojego redaktora naczelnego*¹⁷.

Źródłem zmian, które zachodziły w składzie rady redakcyjnej, były głównie przypadki losowe. Starano się, by rada skupiała przedstawicieli środowisk naukowych całego kraju, a także członków ZNP. Odnotujemy w tym miejscu nazwiska sekretarzy redakcji „PHO”, a byli to kolejno: Wanda Ferenc, Anna Mońka-Stanikowa, Wanda Wyrobkova-Pawłowska, Wiesław Theiss, Tadeusz Suberlak, Stanisław Mauersberg, Witold Chmielewski.

Profesor Marian Walczak jako redaktor naczelny pisma dał się poznać swoim redakcyjnym współpracownikom jako człowiek niezwykle sumienny, konsekwentny, spokojny, wytrwały i nadzwyczaj pracowity. Patronował młodym pracownikom nauki, nauczycielom, inicjatorom konkursów historycznych.

¹⁷ T. W. Nowacki, *Przewodniczący...*, s. 156–157.

Publikował także wyniki swoich wcześniej podjętych prac badawczych, inicjował i realizował kolejne badania, niektóre finansowane dzięki grantom Komitetu Badań Naukowych. W zasadzie bez większych zmian przez okres kolejnych prawie trzydziestu lat (1988–2016) utrzymywała się uporządkowana wewnętrzna struktura czasopisma. Składały się na nią: artykuły i rozprawy, materiały, sylwetki, kronika oraz recenzje¹⁸.

Przełom lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych minionego stulecia zaowocował, co w tym momencie warto podkreślić, wzmocnionym ruchem publikacyjnym, a wynikało to m.in. z dość korzystnych stosunków z naszymi wschodnimi sąsiadami. Różne instytucje podjęły wysiłki gromadzenia i porządkowania dokumentów, w tym relacji uczniów, studentów, ich rodziców, wspomnień uczestników i świadków wydarzeń okresu okupacji sowieckiej (głównie odnosiło się to do lat 1939–1941, nieco mniej do lat 1944–1945).

Marian Walczak opublikował następne swoje artykuły na łamach „Nauki Polskiej” (*Pracownicy nauki – ofiary zbrodni NKWD w 1940 r. Imienne zestawienie strat*, 1990, nr 5), a także na łamach „Przeglądu Historyczno-Oświatowego” (*Nauczyciele i naukowcy – oficerowie polscy więźniowie obozów w Kozielsku, Ostaszkowie i Starobielsku*, 1991, nr 3–4). W następnych numerach „PHO” w latach dziewięćdziesiątych ukazały się Jego autorstwa: *Szkolnictwo ukraińskie w Generalnym Gubernatorstwie (1939–1945)* (1992, nr 3–4); *Państwowe Kursy Zawodowe we Lwowie (1942–1944). Kształcenie młodzieży ukraińskiej i polskiej na poziomie wyższym* (1993, nr 3–4); *Polskie środowisko szkolne na terenach wschodnich II Rzeczypospolitej (1939–1945)* (1995, nr 3–4); *Z badań nad szkolnictwem w krajach okupowanych i zależnych od Niemiec hitlerowskich 1938–1945* (1999, nr 3–4).

Rezultatem kilkunastu lat intensywnej pracy naukowo-badawczej profesora Mariana Walczaka stały się dwie monografie. Pierwsza została zatytułowana: *Straty osobowe polskiego środowiska nauczycielskiego w okresie wojny i okupacji hitlerowskiej 1939–1945* (Warszawa 1994) oraz wydana w następnym roku obszerna, wręcz monumentalna książka zatytułowana: *Ludzie nauki i nauczyciele polscy podczas II wojny światowej. Księga strat osobowych* (Warszawa, Polskie Towarzystwo Pedagogiczne, 1995). Jest to przejmujący obraz strat świata nauki i nauczycielstwa polskiego, w którym Autor zamieścił blisko dziesięć tysięcy not biograficznych upamiętniających walkę i martyrologię ludzi zamordowanych lub zmarłych w okrutnych warunkach okupacji sowieckiej i niemieckiej. Jak napisał recenzent tej pracy profesor Stanisław Mauersberg: *Profesor Marian Walczak z właściwą sobie rzetelnością i sumiennością dokumentuje te straty, starając się określić jak najdokładniej przyczynę, datę i miejsce śmierci każdego pracownika nauki i nauczyciela [...] dzieło to, pojawiające się w 50. rocznicę zakończenia*

¹⁸ Por. T. Gumuła, *Czterdzieści pięć lat „Przeglądu Historyczno-Oświatowego”*, „PHO” 2003, nr 3–4, s. 5–10.

II wojny światowej, powinno być zalecone przez Ministerstwo Edukacji Narodowej do bibliotek szkolnych i pedagogicznych.

Marian Walczak w swoich publikacjach bardzo mocno podkreślał rolę czynnika nauczycielskiego w walce z okupantem, zauważając, iż pozostali badacze-historycy zajmujący się problematyką tajnego nauczania zwracali uwagę na sprawy organizacji szkolnictwa, a znacznie rzadziej na nauczyciela, przynajmniej nie w takim stopniu na jaki on zasługuje. W przypadku szkół wyższych, stwierdził M. Walczak, dużo miejsca poświęcano pojedynczym uczelniom, niekiedy poszczególnym dyscyplinom, naukowym, nie podejmując jednakże tej tematyki w skali ogólnokrajowej¹⁹.

W dorobku wydawniczym profesora Walczaka na wielkie uznanie zasługuje Jego niezwykle rzetelna praca redakcyjna. W tym przypadku możemy wymienić obszerne studium porównawcze zatytułowane ***Polityka oświatowa i naukowa Trzeciej Rzeszy Niemieckiej w okupowanych krajach Europy***, wydane w 2000 roku w Warszawie przez Polskie Towarzystwo Pedagogiczne we współpracy z Instytutem Technologii Eksploatacji w Radomiu. Profesor Walczak zamieścił w tej niezwyklej książce trzy autorskie rozdziały: ***Polityka oświatowa i naukowa w zaanektowanej Austrii 1938–1945***, ***Polityka oświatowa i naukowa w okupowanej Polsce w latach 1939–1945***, ***Polityka oświatowa i naukowa III Rzeszy Niemieckiej w okupowanej Litwie*** (współautor Aleksander Sokołowski) oraz zredagował całość tomu liczącego 690 stron. Celem tego opracowania było ukazanie stanu edukacji, losów młodzieży, nauczycieli i pracowników naukowych w wybranych krajach Europy Środkowej w latach 1938/1939–1945, a następnie skonfrontowanie wpływów hitlerowskiej polityki oświatowej i naukowej. Archiwa zostały otwarte, znaleźli się współpracownicy gotowi do przeprowadzenia kwerendy archiwalnej i bibliotecznej oraz napisania pozostałych części książki (byli to: Eugeniusz C. Król, Zenon Jasiński i Bolesław Grześ). Marian Walczak w latach 2000–2010 opublikował też prace mniejsze objętościowo, ale trudno byłoby powiedzieć, że mniej ważne. Były wśród nich artykuły i prace zwarte o edukacji dzieci polskich w Wilnie i we Lwowie w okresie II wojny światowej czy o kształceniu zawodowym młodzieży w Polsce w latach okupacji.

Na podkreślenie zasługuje tu jeszcze jedna inicjatywa profesora – zorganizowania w latach dziewięćdziesiątych konkursu na wspomnienia nauczycieli z lat 1944–1956. Wybór tych wspomnień opublikowano w trzech tomach pod redakcją C. Króla i M. Walczaka (tom I) oraz S. Mauersberga i M. Walczaka (tom II i III)²⁰. Zbiór wspomnień dał początek nieskrepowanym cenzurą badaniom nad szkolnictwem, opartym na źródłach archiwalnych rękopiśmiennych i drukowanych.

¹⁹ Por. prace M. Walczaka, *Szkolnictwo wyższe i nauka polska w latach wojny i okupacji*, Warszawa 1978; *Nauczycielstwo w latach okupacji*, w: *ZNP – zarys dziejów 1905–1985*, pod red. B. Grzesia, Warszawa 1986. Kwestie te podnosi również W. Wojtyński w artykule *Słowo o nauczycielskim czynie edukacyjnym lat wojny i okupacji*, „PHO” 1998, nr 3–4, s. 243–258.

²⁰ E. Kryńska, *Stanisław Mauersberg (1924–2012)*, „PHO” 2014, nr 1–2, s. 176–186.

Znakomity zespół – duet naukowy, który stworzyli profesorowie Mauersberg i Walczak, opublikował dwutomową edycję źródeł *Oświata polska w latach 1944–1956: wybór źródeł* (Warszawa 2000), a także monografię zatytułowaną *Szkolnictwo polskie po drugiej wojnie światowej (1944–1956)*, wydaną w Warszawie w 2005 r.

Profesor Marian Walczak biorąc aktywny udział w polskim życiu naukowym, nigdy nie zaniedbywał zadań związanych z kierowaniem redakcją „Przeglądu Historyczno-Oświatowego”. Poszerzył grono współpracowników redakcji. W 2016 r. w naukowej radzie redakcyjnej zasiadali: Sławomir Broniarz, Wiesław Jamrożek, Józef Krasuski, Adam Massalski, Lech Mokrzecki, Frank Tosch, Stefania Walasek, Edward Walewander. Sekretarzem redakcji i zastępcą redaktora naczelnego był Witold Chmielewski, a członkami redakcji: Jerzy Doroszewski, Józef Miąso, Karol Poznański i Halina Taborska.

W 2007 roku numer 4 „Przeglądu Historyczno-Oświatowego” wypełniła bibliografia zawartości czasopisma z okresu 60 lat działalności wydawniczej, opracowana przez Iwonę Czarnecką i Karola Poznańskiego. Bibliografia obejmuje niemal 2000 tytułów rozmaitych publikacji zamieszczonych na łamach pisma. *Indeks nazwisk* to spis prawie 800 autorów. W 2017 r. kontynuacją tejże bibliografii jest spis za lata 2007–2017 opracowany przez Teresę Gumułę i Joannę Nowak. Redaktorem naczelnym pisma, które właśnie świętuje siedemdziesięciolecie, jest profesor Akademii Ignatianum w Krakowie dr hab. Witold Chmielewski. Profesor Marian Walczak pozostał członkiem naukowej rady redakcyjnej czasopisma.

W prezentowanym szkicu przybliżono wybrane prace Mariana Walczaka z Jego bogatego dorobku naukowego, będące świadectwem wybitnej znajomości podejmowanych tematów. Profesor Marian Walczak za swoją bogatą i twórczą działalność naukową, dydaktyczną i społeczną był wielokrotnie odznaczany i wyróżniany wysokimi odznaczeniami państwowymi i społecznymi, wśród nich są Złoty Krzyż Zasługi, Krzyż Oficerski Orderu Odrodzenia Polski, Sztandar Pracy II klasy, Krzyż Armii Krajowej i Krzyż Weterana Walk o Niepodległość²¹.

Profesor w swojej pracy naukowo-badawczej powracał do niektórych problemów, aby je z właściwą sobie sumiennością i rzetelnością uzupełnić czy poszerzyć. Jest wybitnym znawcą dziejów oświaty polskiej okresu drugiej wojny światowej. Wymienione powyżej prace potwierdzają ogromne zasługi profesora Walczaka dla badań nad historią oświaty i wychowania lat czterdziestych dwudziestego stulecia. Podejmowane i realizowane przez niego wyzwania badawcze mogą być wzorem dla młodszej kadry naukowej.

Jako promotor i recenzent prac publikowanych na łamach pedagogicznych czasopism naukowych w sposób szczególny dbał o kwartalnik Związku Nauczycielstwa Polskiego „Przegląd Historyczno-Oświatowy” – o wysoki poziom merytoryczny zamieszczanych w nim materiałów.

²¹ Podaję za: S. Mauersberg, *Profesor Marian Walczak...*

BIBLIOGRAFIA (wybór)

Bibliografia „Przeglądu Historyczno-Oświatowego” za 60 lat działalności wydawniczej (1947–2007), oprac. I. Czarnecka i K. Poznański, „PHO” 2007, nr 4.

Gumuła T., *Aktywność wydawnicza Związku Nauczycielstwa Polskiego (1905–2015)*, „PHO” 2015, nr 3–4.

Gumuła T., *Czterdzieści pięć lat „Przeglądu Historyczno-Oświatowego”*, „PHO” 2003, nr 3–4.

Kryńska J., *Stanisław Mauersberg (1924–2012)*, „PHO” 2014, nr 1–2.

Marciniak J., *Bibliografia zawartości dwudziestu roczników „Przeglądu Historyczno-Oświatowego” 1947–1977*, „PHO” 1978, nr 2.

Mauersberg S., *Profesor Marian Walczak. W 75 rocznicę urodzin*, „PHO” 1998, nr 3–4.

Mauersberg S., Walczak M., *Szkolnictwo polskie po drugiej wojnie światowej (1944–1956)*, Warszawa 2005.

Mrozowska K., *Ryszard Wroczyński jako redaktor „Przeglądu Historyczno-Oświatowego” 1959–1987. Garść wspomnień*, w: *Pedagogika społeczna. Pytania o XXI wiek. Pamięci Profesora Ryszarda Wroczyńskiego*, red. A. Przewławska, W. Theiss, Warszawa 1999.

Nowacki T. W., *Przewodniczący Komitetu Biblioteki Kształcenia Zawodowego*, „PHO” 1998, nr 3–4.

Polityka oświatowa i naukowa Trzeciej Rzeszy Niemieckiej w okupowanych krajach Europy. Studium porównawcze, pod red. M. Walczaka, Warszawa 2000.

Pożegnanie ze szkołą: spojrzenie wstecz nauczyciela emeryta, oprac. W. Chmielewski, S. Mauersberg, M. Walczak, Piotrków Trybunalski 2012.

Walczak M., *Ludzie nauki i nauczyciele podczas II wojny światowej. Księga strat osobowych*, Warszawa 1995.

Walczak M., *Obraz statystyczny strat i martyrologii nauczycieli polskich w okresie okupacji 1939–1945*, „PHO” 1988, nr 1.

Walczak M., *Ludzie nauki i nauczyciele podczas II wojny światowej. Księga strat osobowych*, Warszawa 1995.

Związek Nauczycielstwa Polskiego. Zarys dziejów 1905–1985, red. B. Grzeń [współautorzy: F. Filipowicz, S. Michalski, M. Walczak], Warszawa 1986.

Prof. Marian Walczak. The editor-in-chief of “Przegląd Historyczno-Oświatowy” (“The Journal of History and Education”) between 1988 and 2016

Summary

Prof. Marian Walczak is one of the most famous historians of education in Poland. He published about 20 monographs, numerous articles and dissertations. The Professor's main academic interests focused on the history of Polish intelligentsia and science during the German and Soviet occupation. His articles and

dissertations present an overwhelming picture of the teachers' martyrdom and their loss of personal environment during the Second World War. Over the period 1988–2016, Prof. Marian Walczak was the editor-in-chief of the “Przegląd Historyczno-Oświatowy” and he strived to maintain a high academic level of the journal. He was a great example of reliability, perseverance and conscientiousness.

Keywords: historian of education, teachers' martyrdom, editor-in-chief, authority, reliability.